

Стаття надійшла до редакції 20.04.2010 р.

УДК 343.848

О.О. Шкута

**■ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ,
ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ
■ ЇХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ
■ І ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ**

Стаття присвячена актуальним проблемам теорії і практики працевлаштування засуджених осіб які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Визначено працевлаштування як засіб реалізації їх конституційних прав і виконання обов'язків.

Ключові слова: *засуджені, конституційні права і обов'язки, позбавлення волі, покарання.*

Статья посвящена актуальным проблемам теории и практики трудоустройства осужденных лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы. Определено трудоустройство как средство реализации их конституционных прав и выполнения обязанностей.

Ключевые слова: *осужденные, конституционные права и обязанности, лишение свободы, наказание.*

The article is devoted to the urgent problems of theory and practice of getting a job of convicted persons who serve their sentences in prison. It is defined the getting a job as a way of realization of their constitutional rights and performanse of duties.

Key words: *convicted persons, constitutional rights and duties, imprisonment, punishment.*

Постановка проблеми. Проголошені конституційні положення про людину, як найвищу соціальною цінність, а гарантії реалізації її прав та свобод визначальним змістом і спрямованістю діяльності держави, членство в Раді Європи та взята у зв'язку з ратифікацією низки міжнародних актів, регулюючих права, свободи і обов'язки осіб засуджених до позбавлення волі, відповідальність перед суспільством, стали приводом до реформування кримінально-виконавчої системи у напрямку гуманізації та індивідуалізації покарання з метою досягнення і забезпечення умов виправлення та ресоціалізації засуджених.

Конституційно гарантоване право кожного на працю (ст. 43), отримало своє законодавче закріплення в нормах кримінально виконавчого кодексу України у якості права засуджених приймати участь в трудовій діяль-

ності та послужило покладенням на адміністрацію виправних установ обов'язку у забезпеченні цього права.

Метою даної статті є дослідження проблем працевлаштування засуджених, надання пропозицій їх вирішення, з урахуванням проведених досліджень висловити думки про можливі перспективи у цьому напрямку. **Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми.** Питання працевлаштування засуджених осіб які відбувають покарання у виді позбавлення волі, як засіб реалізації їх конституційних прав і виконання обов'язків ще не одержали належного висвітлення у науковій літературі, хоча деякі проблеми працевлаштування засуджених осіб були предметом висвітлення у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених: Ю.М. Антоняна, І.Г. Богатирьова, О.І. Галінського, О.М. Джужі, Л.П. Дубровицького, Т.А. Денисової, А.І. Зубкова, С.В. Романенко, М.П. Мелентьєва, С.А. Іванова, Р.З. Лівшица, В.М. Трубнікова, І.Я. Фойницького, Г.Ф. Хохрякова, Ю.В. Шинкарьова, І.В. Шмарова та ін.

Пункт 3 статті 71 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та п. 3 ст. 71 Положення про Європейські тюрми визначено, що в'язням повинна забезпечуватися корисна робота або у разі необхідності інша корисна діяльність в обсягах, достатніх для того, щоб вони були активно зайняті впродовж нормального робочого дня. Ще в 70-ті роки минулого століття А. І. Зубков відстоював позицію того що добре налагоджене, ритмічно працююче і достатньою мірою технічно оснащене виробництво дозволяє якнайкращим чином організувати трудове перевиховання засуджених, навчати їх сучасним професіям і методам роботи [2, с. 56].

Продовження, сформованої в радянській теорії і практиці кримінально-виконавчого права, позиції за якою витрати на утримання засуджених найбільш справедливо покладати на тих, хто поставив суспільство перед необхідністю нести їх, тобто самих злочинців [2, с. 34], послужило закріпленням у чинному кримінально-виконавчому законодавстві обов'язку осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, із нарахованого їм заробітку, пенсії та іншого доходу відшкодовувати вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг, крім вартості спецодягу і спец харчування (ч. 1. ст. 121 КВК України).

Аналізуючи отримані протягом останніх п'яти років статистичні дані по Херсонській області, залучаються до трудової діяльності в колоніях середнього рівня безпеки лише близько 40% працездатних засуджених, приблизна ситуація простежується по всій Україні і залежить перш за все від інфраструктури регіону. Виходячи з наваленого переважна більшість засуджених не має змоги не тільки до виконання обов'язків по самоутриманню, відшкодуванню збитків від вчиненого злочину, сплати аліментів, а й до реалізації гарантованих законодавством прав на розв'язання

своїх матеріальних проблем, поліпшення умов відбування покарання, отримання трудового стажу, збереження і підвищення кваліфікації.

Науковці, в тому числі О.В. Романенко доводять, що лише за рахунок реалізації пенітенціарної функції держави можна досягти суспільно корисного результату в сфері виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, а однією із умов реалізації даної функції є забезпечення прав і свобод засуджених [6, с. 95]. Підтримуючи таку позицію М. П. Мелентьев наголошує на тому, що в зміст правового статусу засуджених крім прав і обов'язків повинні входити гарантії реалізації прав і виконання обов'язків [5, с. 51].

Працевлаштування засуджених, як реалізатор їх конституційного права на працю на сучасному етапі не може бути реалізоване в повному обсязі, основною передумовою чого є розрив господарсько-економічних зв'язків з галузевими підприємствами, падіння виробництва, відсутність фінансування державних програм розвитку виробничої діяльності установ виконання покарань, що призвело до скорочення робочих місць і як наслідок неможливість забезпечення роботою всіх працездатних засуджених. Практичні працівники стверджують що неможливість повного працевлаштування засуджених призводить до їх морально-психологічної деградації, порушується режим, вчиняються нові злочини [3, с. 20]. Отримані статистичні дані проведеного анкетування працівників виправних колоній середнього рівня безпеки по Херсонській області показали, що пріоритет ефективності суспільно корисної праці засуджених, як одного із засобів їх виправлення і ресоціалізації всього 22% .

За твердженням А.І. Зубкова за ситуації, коли зруйнована практично вся система виховних заходів як усередині установ виправної системи, так і за її межами, відсутність доступу засуджених до праці з'явиться могутнім дестабілізуючим фактором, який може просто зруйнувати всю виправну систему [2, с. 4].

Проблема працевлаштування засуджених являється актуальною не тільки у нашій державі. Навіть економічно-розвинуті країни світу, такі як США, Великобританія, Росія, Франція, ФРН не можуть забезпечити повне працевлаштування ув'язнених осіб. Незважаючи на законодавче закріплення права засуджених брати участь у трудовій діяльності, як обмеженого конституційного права особи на працю, законодавцем закріплено обов'язок засуджених до виконання необхідних робіт по самообслуговуванню, благоустрою колонії (ч. 3. ст. 107).

Дане положення нами не розглядається як продовження у національному законодавстві концепції збереження принципу обов'язковості праці засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Залучення засуджених без оплати праці до робіт по благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення їх житлово-побутових умов чи

допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством носять тимчасовий, безоплатний характер та проводяться в неробочий час і не більш як на дві години на день (ст. 118 КВК України).

Зважаючи на перелічені ознаки та аналіз чинного законодавства вказана робота являється по-перше засобом виховного впливу спрямованого на повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, а по-друге одним із видів стягнення (ст. 132 КВК України).

В умовах відмови держави від використання примусової праці засуджених, їх затучення до суспільно-корисної праці, як засобу спрямованого на досягнення цілей соціальної адаптації особи до умов життя на волі, повинно організуватись шляхом розвитку і закріплення у засуджених звички до праці, її необхідності, що в результаті сприятиме якнайшвидшій їх ресоціалізації і запобіганню рецидиву злочинів.

Відновлення психологічної статусу повноправного члена суспільства та повернення до самостійного, загальноприйнятого, соціально-нормативного життя, неможливе без розробки дієвих та ефективних засобів стимулювання засуджених до праці. Тут на питання які, на Вашу думку, необхідно здійснити заходи для залучення засуджених до суспільно корисної праці 87% респондентів серед практичних працівників установ виконання покарань надали пріоритет засобам матеріального і морального стимулювання засуджених.

В залежності від розвитку пенітенціарної системи, питанню трудового стимулювання засуджених завжди приділялось достатньо наукової уваги. Стимулювання засуджених, як самостійну і досить складну проблему, рішення якої вимагає спеціального і глибокого вивчення, ще за радянських часів розглядав А.І. Зубков [2, с. 104]. М.М. Іллюшин, С.А. Іванов, Р.З. Лівшиц сутність стимулювання засуджених працею бачать в тому що працівники установи виконання покарань не примушують особу до її виконання під страхом покарання. Підтримуючи дану точку зору В.І. Курілов до стимулювання відносять лише ті засоби, які у своєму результаті спрямовані на створення у засудженій особі лише позитивні наслідки поведінки, а саме: заохочення, пільги тощо. Інші автори схиляються до того, що до засобів стимулювання слід відносити не тільки позитивні норми, а й норми які містять заходи стягнення, заборони, покарання (А.Д. Глоточкин, В.Ф. Пірожков). Підтримуючи таке твердження Г.Ф. Хохряков стимулюючі засоби поділяє на дві групи: заохочення благом і позбавлення благ [4, с. 19-23].

На шляху реформування кримінально виконавчої системи у напрямку забезпечення повного працевлаштування засуджених в умовах відсутності обов'язковості залучення їх до праці, негативні засоби стимулю-

вання отримують не аби яку роль на шляху переорієнтації засудженими власної антисоціальної орієнтації, як однієї із стадій його виправлення. При застосуванні до засуджених певних обмежень, уникнення яких матиме місце не тільки в результаті позитивного відношення їх до праці, а й до інших засобів виправлення і ресоціалізації. За рахунок позитивних змін, які відбуватимуться в особистості засуджених, з'являться і отримають підсвідоме закріплення позитивної самокерованої мотивації спрямованої на досягнення правослухняної поведінки в суспільстві та подальше засвоєння отриманих вмінь і навичок.

При цьому, ми підтримуємо позицію М.М. Ілюшина, що негативне стимулювання не повинно являтися додатковим покаранням особи, а стимулювати процес її виправлення [4, с. 23]. Ефективність стимулів багато в чому залежатиме від того, наскільки правильно враховані в них потреби і інтереси працівників, врахована специфіка даних потреб і інтересів. Особливо необхідно враховувати це при організації матеріального стимулювання праці осіб, засуджених до позбавлення волі, тому що дана міра покарання пов'язана не тільки із значним обмеженням в задоволенні матеріальних потреб [4, с. 77], а й виконанням покладених обов'язків, зокрема по самоутриманню, відшкодуванню збитків завданих злочинном, виплати аліментів тощо.

Матеріальне стимулювання представляє собою блага які особа може отримати при умові досягнення певних трудових результатів і виражені в грошовому чи предметному еквіваленті. До таких слід віднести: грошову нагороду, нагородження подарунком, дозвіл на одержання додаткової послілки або передачі, дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати.

В свою чергу до морального стимулювання КВК України відносить: подяку, нагородження похвальною грамотою, надання додаткового короткострокового або тривалого побачення, дозвіл на додаткову телефонну розмову, дострокове зняття раніше накладеного стягнення, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Як матеріальні так і моральні блага в своєму змісті є взаємопов'язаними і виникнення одних супроводжується виникненням інших. Головна особливість заохочень у виправних установах повинна полягати в тому, що вони покликані стимулювати засуджених до самодисципліни і виправлення, здійснювати виховний вплив як на тих осіб, до яких ці заходи застосовуються на основі об'єктивної оцінки поведінки засуджених, їхнього ставлення до праці і навчання, так і на інших засуджених.

Враховуючи, що заохочення являє складну природу потрібно дотримуватись певних вимоги і підходити до них суто індивідуально [4,

с. 31]. Оцінюючи проблему нездатності пенітенціарної системи України на сучасному її етапі розвитку до забезпечення повної трудової зайнятості засуджених з точки зору соціальної справедливості першочергово потрібно надавати оплачувану роботу найбільш матеріально потребуючим засудженим, з виробничої точки зору доцільно використовувати потенційні можливості найбільш підготовлених в професійному відношенні, з педагогічною - слід перш за все залучати до трудового процесу і професійно-технічного навчання осіб, що не мають спеціальності і звички до трудового способу життя, і т.д. [1, с. 20]. Важливо наголосити, що сформований сучасний ринок праці диктує свої закони, яким особа вимушена коритися, сподіваючись досягти поставленої мети, нормального працевлаштування та отримання за рахунок праці засобів щодо забезпечення життєвих потреб.

Ми підтримуємо позицію І. Богатирьова, О. Галынського, що кримінально-виконавча політика держави має забезпечувати не тільки повне працевлаштування засуджених, налагодження виробництва та економічних зв'язків у напрямку забезпечення розвитку кримінально-виконавчої системи, а й сприяти у формуванні позиції засудженого до повернення його в суспільство у якості повноправного його члена, здатного до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в ньому [7, с. 32].

Виходячи з вищевикладеного, оцінюючи умови розвитку кримінально-виконавчої системи в умовах що склалися у державі забезпечення всіх працездатних засуджених роботою являється досить проблематичним, що в подальшому ускладнює процес їх виправлення і ресоціалізації. Вирішення цієї проблеми ми бачимо в державному реформуванні кримінально-виконавчої системи, у напрямку забезпечення реалізації права засуджених на працю, яке повинне бути спрямований на досягнення повної їх трудової зайнятості. Забезпечення працевлаштування засуджених має переслідувати не навчальний процес, а отримання позитивного економічного ефекту спрямованого на реалізацію як конституційних прав та обов'язків засуджених.

Процес реформування національної-кримінально-виконавчої системи у напрямку забезпечення повної трудової зайнятості працездатної категорії засуджених повинен супроводжуватись створенням особливо сприятливих умов розвитку виробничої господарської діяльності установ виконання покарань спрямованих на зниження негативного впливу ринкової конкуренції, запровадження державних програм розвитку кримінально-виконавчої системи, і як головне, з урахуванням виробничої специфіки кожної установи, впровадження дієвих заходів освоєння і випуску нових видів продукції, у тому числі з урахуванням вимог зовнішнього ринку. Ефективність реалізації цих завдань залежить від ресурсного за-

безпечення, відсутність якого і є основною проблемою кримінально-виконавчих систем багатьох країн світу.

Оцінюючи положення статті 13 Закону України "Про державну кримінально-виконавчу службу України" та підтримуючи позицію В.А. Уткіна та Л.П. Дубровицького, ми вважаємо, що кримінально-виконавча система не може розглядатися як джерело бюджетних накопичень, хоча б тому що ні в одній країні світу, крім деяких держав пострадянського простору, пенітенціарні установи в такій якості не розглядаються [1, с. 127]. В умовах розвитку кримінально виконавчої системи, у напрямку забезпечення працевлаштування засуджених слід звернути особливу увагу на підвищення зацікавленості у співпраці потенційних партнерів. Одним із напрямків такої діяльності можна визначити надання податкових та економічних пільг державним або інших форм власності підприємствам що використовують працю засуджених до позбавлення волі за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції, яка і так супроводжується неабиякими витратами. Проведені дослідження показали що в отриманні продукції виготовленої засудженими зацікавлені 43% приватних підприємців. Одним з видів забезпечення зацікавленості та підвищення попиту на продукцію що випускається підприємствами виправних установ в рамках реалізації державних цільових програм ми бачимо в звільненні її від сплати податку на додану вартість.

Проголошене конституцією України рівності всіх громадян (ст. 24) отримало відповідне правове закріплення і в нормах кримінально-виконавчого кодексу за яким засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законодавством та вироком суду (ч. 2 ст. 7 КВК України). Наявні в чинному законодавстві обмежень що стосуються праці засуджених в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі являються придатком минулої системи, за якою праця мала досить виражені каральні ознаки, і на сьогоднішній день ускладнюють, а в деяких випадках унеможливають реалізацію прав та обов'язків як засудженими так і установ виконання покарань.

Виходячи з аналізу норм кримінально-виконавчого кодексу України можна визначити наступні обмеження, які на нашу думку є прямим порушенням конституційних прав засуджених. До таких слід віднести відсутність трудових відпусток, зараховування відпрацьованого часу в установах виконання покарань в трудовий стаж лише при звільненні особи від відбування покарання і сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством, що в результаті унеможливає реалізацію права на пенсійне забезпечення за віком.

В разі втрати працездатності під час відбування покарання, право на пенсію і на компенсацію шкоди в особи виникає також лише після звільнення від відбування покарання. Все це дозволяє стверджувати що

засуджені обмежені у найважливіших правах гарантованих трудовим законодавством, що в свою чергу впливає на реалізацію їх прав та виконання обов'язків. Виходячи з цього вважаємо подальше реформування правового регулювання праці засуджених повинно здійснюватись у напрямку досягнення умов максимально наближених до праці вільних людей.

Висновок. Аналізуючи зміст вищевикладеного вважаємо за необхідне запропонувати наступні зміни до кримінально-виконавчого кодексу України, а саме:

1. Частину 2 статті 121 КВК України викласти в наступній редакції Відшкодування засудженими витрат на їхнє утримання провадиться після відрахування прибуткового податку, аліментів, страхових внесків та внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством. Відрахування за виконавчими листами та іншими виконавчими документами провадиться у порядку, встановленому законом.

2. В частині 2 статі 122 КВК України словосполучення до відбування покарання виключити.

3. В частині 3 статі 122 КВК України словосполучення після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством виключити.

4. В частині 4 статі 121КВК України після звільнення їх від покарання виключити.

Використана література:

1. Дубровицкий Л.П. Социально-правовые и организационные вопросы труда осужденных к лишению свободы в условиях развития рыночных отношений, дис. канд. юрид. наук: 12.00.08./ Дубровицкий Леонид Павлович. – М., 1997. – 250 с.

2. Зубков А. И. Теоретические вопросы правового регулирования труда осужденных в советских исправительно-трудовых учреждениях. – Томск: Изд-во Томского университета, 1974. – 172 с.

3. Ермишин В. Очаги напряженности //Преступление и наказание. – М., 1996. – № 5. – С. 20.

4. Илюшин Н.Н.Правовые и организационные вопросы стимулирования труда осужденных в исправительных колониях: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Илюшин Николай Николаевич. – М., 1998. – С. 203.

5. Мелентьев М. П. Правовой статус осужденных и его конституционные гарантии // Воспитание и правопорядок. – М., 1987. – № 2.

6. Шкута О.О. Реалізація права на шлюб особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі / Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2008. – № 4 (40). – С. 400.

7. Богатирьев И.Г., Галінський О.І. Теоретичні та практичні питання кримінально-виконавчої політики у сфері виконання покарань/ Науковий

вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2009. – № 4 (46). – С. 132.

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2010 р.